

Kuidas mõrta infoühiskonna müüri?

Veronika Kalmus

meediauuringute professor alates 2009

Kes meist ei oleks kuulnud nn hispaanlanna juhtumist – sellest, kuidas 14aastane Viljandi koolipoiss sattus internetis end lõunamaa kaunitarina esitleva noormehe püüsesse ega leidnud talumatult piinlikust olukorrast paremat väljapääsu kui enesetapp? “Pealtnägija” vahendusel teame ka neist, kes jäi vanemate Soome töölemineku järel oma muredega üksi ning kelle suitsiidimõtted said internetifoorumitest arvestatava taganttõuke. Vähem on räägitud teisest Eesti poisist, kes sattus isa krediitkaarti kasutades *online*-mängupõrgus suurtesse võlgadesse ning otsustas samuti siinpoolse maailmaga lõpparve teha.

Need on üksikud, ent markantsed ja mällu sööbivad lood. “Hispaanlanna juhtumi” kohta on minult pärinud ka välismaised valdkonna asjatundjad – see on kibe tõrvatilk meie e-riigi eduloo meepotis. Sotsiaalteaduslikust vaatepunktist väärib küsimist, mis kõiki kolme traagilist saatust ühendab. “Paha-paha internet?” võib lugeja pakkuda kahtleva irooniavarjundiga, teades, et see ei saa oma lihtsuses ja piiratuses olla täiel määral rahuldav vastus. “Asjaolu, et ükski neist noortest ei saanud või ei julgenud rääkida oma vanematega, veel vähem õpetajatega, ja neilt nõu küsida?” See on tõepoolest oluline ühine nimetaja. Lisagem, et lugudega seotud nähtused – võõramaised peibutajad, raja taha paremat elu otsima siirduvad lapsevanemad ning internetikasiinod – on siinmail küllaltki uued mured, millega ei osata hästi toime tulla ei riiklikul ega perekondlikul tasandil, ning meil ongi olemas alus klassikaliseks sotsiaalteaduslikuks probleemipüstituseks.

Kuristik põlvkondade vahel?

Sageli räägitakse sellest, et internetiajastul elavad lapsed ja nende vanemad justkui erinevates maailmades – väidetavalt kasutavad nad erinevaid meedialkanaleid ning teevad seda erinevatel viisidel ja eesmärkidel. Nii ei puutu erinevate põlvkondade meediaruumid omavahel kokku, mistõttu laste meediamaaailm on ligipääsmatu ja mõistetamatu täiskasvanutele ning vastupidi. Veelgi enam, tihtipeale arvatakse, et «digitaalsete pärismaalaste» põlvkond on oma vanematest ja õpetajatest arvuti- ja netiasjanduses tunduvalt pädevam ning seetõttu on lapsel mõttetu pöörduda mõne internetis ettetuleva probleemiga vanema põlvkonna esindaja poole.

Millisel määral peavad niisugused käibetõed ja uskumused paika? Kuivõrd suured on erinevused – või ka sarnasused – erinevate põlvkondade meediatarbimises? Missuguseid meediast tulenevaid võimalusi ja riske tajuvad lapsed, nende vanemad ja õpetajad, millisena näevad nad meedia võimalikku mõju? Kuidas lapsed, nende eakaaslased, õed-vennad, vanemad ja õpetajad meediaga seotud teemadel üksteisega räägivad? Kuivõrd ja mil moel vanemad ja õpetajad laste meediakasutust sotsiaalselt vahendavad – piiravad või juhendavad? Mil määral on vanema põlvkonna vahendamistegevusest kasu? Missugust rolli täidavad vanemate ja õpetajate kõrval eakaaslased? Nendele ja teistelegi küsimustele otsime vastust uurimisrühmas, mis keskendub põlvkondadele ja nendevahelistele suhetele infoühiskonnas. Oleme

tegevad mitmes projektis¹ nii Eestis kui Euroopas, sealhulgas rahvusvahelises uurimisvõrgustikus EU Kids Online. Alltoodu on väike valik meie senistest põnevamatest leidudest.

Eesti lapsed Euroopa edetabelite tipus

Rahvusvahelised uurimused on näidanud, et interneti- ja mobiilikasutuse näitajate osas troonivad Eesti lapsed Euroopa edetabelites kõrgetel kohtadel nii heas kui halvas. Näiteks ilmneb 2010. aastal 25 Euroopa riigis läbi viidud EU Kids Online'i uurimusest², milles küsitleti kokku 25 142 internetikasutajat vanuses 9-16 aastat ja üht nende vanematest, et igapäevase veebikasutuse poolest on meie lapsed kolmandal kohal – 82% Eesti laste jaoks ei möödu päevagi vähemalt korraks küberruumi sisenemata. Meie noore põlvkonna digitaalne kirjaoskus on tublisti üle Euroopa keskmise – kaheksast asjatundliku ja turvalise internetikasutusega seotud nipist valdavad Eesti lapsed keskmiselt 5,1, olles selle näitaja osas Euroopas neljandal kohal.

Meie lapsed paistavad rahvusvahelises võrdluses silma ka ülimalt riskialti netikasutuse poolest. EU Kids Online'i uurimuse andmetel juhib Eesti noorte küberkiusajate ja interneti liigkasutajate Euroopa edetabelit. Meie lapsed on kõige varmamad kohtuma silmast silma netiavarustest leitud uute tutvavatega. Eestis on enim lapsi, kes on kannatanud veebis avaldatud isikliku info kuritarvitamise all. Neljandik meie lastest on tundnud end ebameeldivatest netikogemustest häirituna – selles osas jääme maha üksnes noortest taanlastest.

Mis kasu on lapsevanemate tegevusest?

EU Kids Online'i uurimusest selgub ühtlasi, et mida aktiivsemalt vanemad laste internetikasutust juhendavad, seda madalam on laste riskikogemuste tõenäosus. Euroopas tervikuna näib olevat kõige enam kasu lastega netiteemadel rääkimisest, veebis mõne asja koostegemisest, laste julgustamisest ja toetamisest. Netikasutuse piiramisega kaasneb samuti madalam riskitase, kuid sel moel jäävad lapsed ilma ka paljudest veebimaailma pakutavatest võimalustest.

Meie uurimisrühma liikmete osalusel valminud rahvusvahelisest aruandest³ võib lugeda, et Euroopa laste ülemäärase netikasutuse piiramisel on vanemate tegevusest üldiselt vähe kasu. Ometi tuleb ka selle probleemi puhul pidada tõhusaimaks vanematepoolset aktiivset juhendamist ja lastega suhtlemist, millest võib olla abi interneti liigkasutuse ohjeldamisel just neil juhtudel, kui lapsed on virtuaalmaailmas kogetust häiritud. Lisaks seostub niisugune meediakasutuse vahendamine toetavate ja soojade peresuhetega, millel on üldjuhul positiivne mõju lapse isiksuse arengule.

¹ Peatükk on valminud Eesti Teadusagentuuri rahastatavate projektide ETF8527 ja SF0180017s07 ning Euroopa Komisjoni programmi Turvalisem Internet Pluss projekti SIP-KEP-321803 toetusel.

² Kalmus, V., Karu, K., Komp, L., Runnel, P., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Siibak, A., Ugur, K. (2011) Riskid ja turvalisus internetis: Euroopa laste vaatenurk. Peamiste tulemuste eestikeelne kokkuvõte. Tartu: TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20%282009-11%29/EUKidsExecSummary/EstoniaExecSum.pdf>.

³ Smahel, D., Helsper, E., Green, L., Kalmus, V., Blinka, L., Ólafsson, K. (2012) Excessive internet use among European children. London, LSE: EU Kids Online.

Meie analüüsid⁴ näitavad, et Eesti lapsevanemad on teiste riikide taustal paraku võrdlemisi passiivsed – sarnaselt mitme Ida-Euroopa riigiga jääb nii vanematepoolne juhendamine kui piirangute seadmine alla Euroopa keskmise. Sageli reageerivad Eesti vanemad siis, kui laps on küberruumis midagi ebameeldivat juba kogenud. Tervelt kaks kolmandikku meie lapsevanematest ei pea enda tegevust piisavaks, leides, et nad peaks lapse netikasutuse juhendamiseks tegema rohkem.

Eesti vanemate passiivsust laste internetikasutuse juhendamisel saab teatud määral seletada ülekoormatuse ja ajapuudusega. Ilmselt mängib rolli ka eelpool mainitud uskumus, mille kohaselt «digitaalsed pärismaalased» ei vajagi vanema põlvkonna abi. Kui uskumust jagavad mõlema põlvkonna esindajad, võib hüva nõu jäädagi küsimata ja pakkumata.

EU Kids Online'i uuring näitab siiski, et Euroopas tervikuna leiab 70% 9-16-aastastest lastest, et vanemate tegevusest nende internetikasutuse juhendamisel on abi. Nii Euroopas keskmiselt kui Eestis tahaks iga kuues laps, et vanemad nende netitegevuste vastu rohkem huvi ilmutaks. Need faktid võiks pakkuda vanematele enesekindlust ja veendumust, et lastega tasub muuhulgas kõneleda ka interneti- ja mobiilikasutuse teemadel.

Mida õpetajad teha saavad?

Koos Rootsi meediauurija Cecilia von Feilitzeniga kirjutatud raamatupeatükis⁵ näitame, et õpetajatepoolne internetikasutuse sotsiaalne vahendamine on positiivselt seotud laste digitaalse kirjaoskuse tasemega – nii Euroopas üldiselt kui Eestis valdavad suuremat arvu internetitegevusi ja turvalise kasutuse nippe lapsed, kelle õpetajad on netikasutamise osas rohkem nõu andnud. Seega täidavad õpetajad paljuski teejuhi või treeneri rolli⁶. Samas pole niisugune seos väga tugev ning puudub mõnes riigis sootuks, millest võib järeldada, et õpetajate roll veebidžungli teejuhina on alles kujunemas.

Eesti õpetajate aktiivsus laste netikasutuse juhendamises on EU Kids Online'i uuringu andmetel veidi üle Euroopa keskmise – suur enamik (87%) küsitletud lastest väitis, et mõni õpetajatest on selles vallas midagi teinud. Lisaks selgus Iris Raudsiku uurimusest⁷, et õpetaja algatus võib soodustada netiturvalisuse teemalisi vestlusi lapse ja vanema vahel. «Aga kui keegi juba teema võtab ja õpetaja näitab mingeid videoid, siis küsid vanematelt ka ja siis nad räägivad nendest», väitis intervjuus 11-aastane Lõuna-Eesti koolitüdruk.

⁴ Kalmus, V., Roosalu, T. (2012) Institutional filters on children's internet use: An additional explanation of cross-national differences in parental mediation. Rmt: Walrave, M., Heirman, W., Mels, S., Timmerman, C., Vandebosch, H. (toim.) e-youth: Balancing between opportunities and risks. Brüssel: Peter Lang, 235-250.

⁵ Kalmus, V., von Feilitzen, C., Siibak, A. (2012) Effectiveness of teachers' and peers' mediation in supporting opportunities and reducing risks online. Rmt: Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. (toim.) Children, risk and safety online: Research and policy challenges in comparative perspective. Bristol: Policy Press, 243-254.

⁶ Kalmus, V. (2012) Making sense of the social mediation of children's internet use: Perspectives for interdisciplinary and cross-cultural research. Rmt: Ortner, C., Trültzsch, S., Wijnen, C. W. (toim.) Changing media worlds: Positions, perspectives and consequences for media and communication research. Wien: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 137-150.

⁷ Raudsik, I. (2012) Õpetajad ja eakaaslased internetikasutuse vahendajatena põhikooli õpilaste pilgu läbi. Bakalaureusetöö. Tartu: TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. <http://hdl.handle.net/10062/25859>.

Põlvkondade vaheline side kui mört (info)ühiskonna müüris

Meie uurimisrühma liikmete osalusel Eestis läbi viidud uurimused⁸ näitavad, et põlvkondade vahel valitsevad märkimisväärsed erinevused uute tehnoviidinate ja interneti kasutamise eesmärkides, harjumustes ja vilumuses. Ometi ei maksa neid erisusi kujutleda ületamatu kuristikuna. Tugev side, usaldus ja vastastikune mõistmine põlvkondade vahel aitab suure tõenäosusega mörtida pragusid kujuneva infoühiskonna sotsiaalses alusmüüris. Põlvkondade eripärade ja nendevaheliste suhete uurimine ja lahtimõtestamine pakub omakorda olulist teavet neile, kes on otseselt seotud noore põlvkonna kujunemisega – lapsevanematele, (lasteaia)õpetajatele, poliitikategijatele – ja ka noortele endile.

⁸ Kalmus, V., Realo, A., Siibak, A. (2011) Motives for internet use and their relationships with personality traits and socio-demographic factors. *Trames*, 15(65/60), 4, 385–403. http://www.kirj.ee/public/trames_pdf/2011/issue_4/trames-2011-4-385-403.pdf;
Tamme, V. (2012) Põlvkondadevaheline suhtlus uue meedia kanalites. Magistritöö. Tartu: TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. <http://hdl.handle.net/10062/25793>.